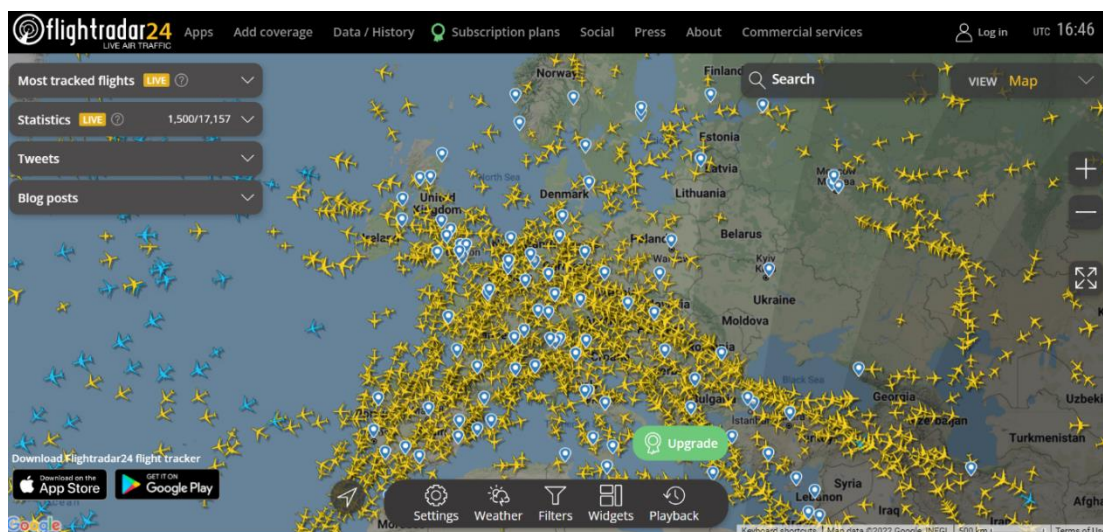

Zsolt Péter

A liberalizmusról az orosz-ukrán háború kitörése előtt és után

Megvizsgáljuk milyen szociológiai tények tartották életben az önellentmondásokkal küzdő felvilágosodás projektjét az illiberális sikerek ellenére, majd azt, hogy a Covid és a háború kapcsán mely téziseiket látják továbbra is tarthatónak választott szerzőink. Végezetül kísérletet teszünk arra, hogy rámutassunk, miként fejlődött a liberalizmusról való gondolkodás.

info@meltanyossag.hu

www.meltanyossag.hu

0630-311-1701

1149 NAGY LAJOS KIRÁLY ÚT 167. II. 23.

A liberális demokráciákat az emberi természettel össze nem egyeztethető elitizmusuk, végső soron ellenzői részről állítólagos életképtelenségük miatt számtalan kritika érte. Ennek ellenére Yuval Noah Harari, Steven Pinker, Francis Fukuyama, és természetesen sokan mások kitartottak a liberális demokrácia eszméi mellett.

E tanulmányt akkor írjuk, amikor a Covid-19-en állítólag túl vagyunk Magyarországon. Állítólag, bár lehet csak más hírek söpörték el és lesznek még hullámai. (E sorok írója épp most van benne.) Akkor, amikor Oroszország Ukrajnával szembeni háborúja tombol. Mindkét esemény sajátossága, hogy globális válaszokat szült. De mint állítani fogjuk, nem elegendőt.

Fukuyama tévedését nem kell idéznünk, az a pillanat, amikor azt lehetett hinni, remélni, hogy a nemzettudat háttérbe szorul, a liberalizmus győz, az etnicitás helyett az államnemzeti struktúrák kerülnek előtérbe, melyek viszont nem teszik lehetővé a határok erőszakkal történő megváltoztatását, szinte azonnal szertefoszlott, mikor kitört a délszláv válság. A nemzeti identitások épp, hogy megerősödtek, a genetikai közelséget se hagyhatjuk figyelmen kívül, de főként a kultúrához tartozás határozta meg a törésvonalakat.

Másik szerzőnk, Harari több populárisan is népszerű művében [kijelentette](#), hogy az ember isteni magasságokra tör, mert példának okáért legyőzte a járványokat. Hamarosan jött a Covid-19, és az ember nem isteni, hanem nagyon is kiszolgáltatott, halandó természete bontakozott ki.

Harmadik szerzőnk, Steven Pinker pedig olyannyira tartotta magát a liberális értékek történelemben játszott szerepének egyre növekvő voltához, hogy írt egy [könyvet](#) a felvilágosodásról, és annak azóta is tartó áldásos hatásairól. Előző két szerzőhöz hasonlóan azt bizonyította, hogy a racionális gondolkodás technológiai fejlődéssel járt, az meg egyik problémát oldotta meg a másik után. A negatív utópiákat a felvilágosodásnak köszönhetően eddig mind megcáfoltuk, állítja, ráadásul úgy, hogy a szabadság eszméjét sem kezdte ki az idő. Az atomenergia felfedezése kapcsán az atombomba feltalálása sem okoz számára problémát.

Elsietett megállapítások voltak ezek, vagy alapvetően tévesek? – Szerzőink alighanem úgy látják, remélik, az emberiség csak egy kanyart tett, de nem tér le a „helyes” útról. Ha mondtak is korábban olyasmiket, amelyek nem jöttek be – vagy Pinkernél extrapolációjuk elsietett volt -, a jövő továbbra is megadja a fejlődés lehetőségét, mely esetükben megőrzi a felvilágosodás vívmányait.

I. Pinker szociológiai példái

Harari mondja egy [interjújában](#) az orosz-ukrán háború kitörésének első napjaiban, hogy ami történik, nem azt bizonyítja, hogy Pinker számításai nem voltak helyesek, hanem, hogy mennyire törékeny az, ami eddig megszületett, és, hogy milyen nagyon vigyázni kell rá. Kiemeljük könyvéből a mezőgazdasági forradalmat, a halálbüntetés csökkenését és az atomkatasztrófa elkerülését.

Utóbbi arra utal, hogy az emberiség, mint faj végső soron kollektív és racionális, a halálbüntetés csökkenés példa az etikai fejlődésre, a mezőgazdasági forradalom pedig a tudomány és a technológia kiemelkedő szerepét, a megoldás kulcsát igyekszik példázni.

Míg a felvilágosodás előtt az igazság kritériuma a tekintély volt, ekkor gyökeres szakítás történt ezzel, és kialakult a tudomány autonómiája. E nélkül az autonómia nélkül nem tudtuk volna megoldani a túlszaporodással és éhezéssel kapcsolatos válságainkat, nem tudnánk biztosítani ma az életfeltételeinket, mint ahogy nagyon rosszul is biztosította az életfeltételeit az emberiség a korábbi évszázadokban. Bár most is lesz környezeti válság, energiaválság, de a mezőgazdasági forradalom példája jól mutatja, hogy mi az az egyetlen dolog, amiben bízhatunk: a tudomány.

1. Csökkenő éhezés

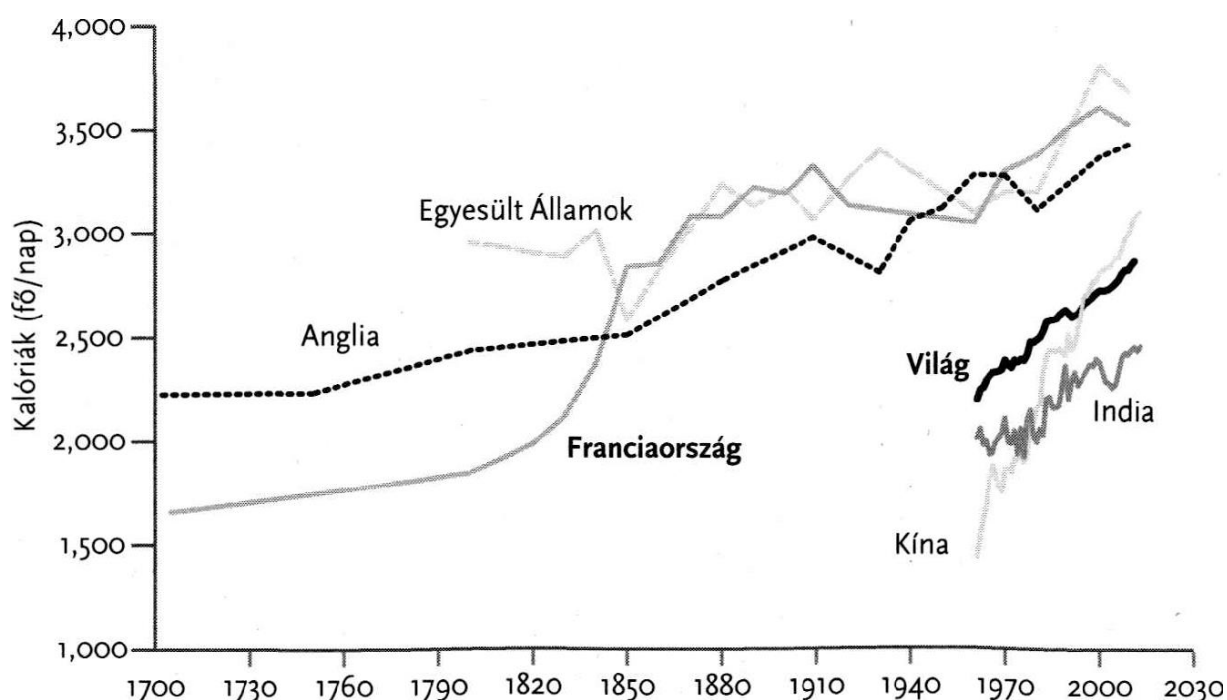
A túlnépesedéssel kapcsolatos jóslat az volt, hogy mivel az emberiség létszáma mértani, míg az élelmiszertermelés számtani haladvány szerint növekszik ([Malthus 1798](#)), a nagy éhezések elkerülhetetlenek. 1968-ban a The New York Times már arról cikkezett, hogy emiatt rengetegen fognak meghalni a világban, sőt, ebből a '80-as évekre még az USA-ra is 65 millió éhhalálnak kell jutnia. (Steven Pinker: Felvilágosodás most, Alexandra 2019. Alexandra 95. A továbbiakban Pinker) Ezzel szemben az éhezők létszáma évről-évre csökkent. A 19. század közepén 25 ember teljes napi munkája volt szükséges egy

tonna gabona betakarításához és kicsépléséhez, ma egy kombájnt üzemeltető ember ezt hat perc alatt elvégzi. (Pinker 97.) Tegyük hozzá: a fejlődés következő lépése az lesz, hogy egy jól automatizált robotokkal irányított gazdaságban még ennyi emberi munkára sem lesz szükség.

De nézzük csak meg, mi volt ennek a bámulatos eredménynek az oka, és máris megértjük Pinker logikáját, aki szerint állandóan a bajainkat látjuk, az eredményeinket nem, mert nem nézzük a nagy statisztikákat. Az éhezést egy egyszerű találmány minimalizálta, mely Carl Bosch kémikus nevéhez köthető. Nevét valószínűleg alig ismeri valaki, pedig nélküle nem volna műtrágyagyártás, és Pinker számításai szerint a természetlag növelésével azóta nem kevesebb, mint 2.7 milliárd embernek mentette meg az életét.

1908-ban a BASF megvásárolta Fritz Harber ötletét és Carl Bosch továbbfejlesztette, ezzel ő minden idők legnagyobb életmentője. Ha egy ilyen teljesítmény nincs is a tudományos ismereteink tárházában, azért a [wikipédián megtalálható](#).

Forrás: Pinker 91.

Csak azért beszélhetünk a modern világ szegényeinek elhízásjárványáról, mert alaposan lecsökkent az éhezés, amit egészségtelen táplálkozás váltott fel. Ám Pinker szerint az elhízás kisebb probléma, mint az éhezés. Minőségi éhezés azonban van, és ma is halnak éhen gyerekek, de a nagy tendencia úgy javul rohamosan, hogy az elmúlt 70 évben eközben öt milliárddal nőtt a Föld lélekszáma. Lássuk be, ez a teljesítmény bámulatos, csak épp az összképet kell szociológiailag vizsgálnunk, és nem a napi média problémaorientáltságú híreit hallgatnunk.

2. Halálbüntetés eltörlése

A halálbüntetés témája mint szakmai etikákkal foglalkozó szerző engem is mindig érdekelt, de Pinkernél láttam először kemény adatokat arra vonatkozóan, hogy milyen jelentős változások történtek az utóbbi években. Még azokban az államokban is – legalábbis az USA – esetében, ahol nem törölték el, hiába van jogilag érvényben, a számuk a nullához közelít.

A látványos népszórakoztató kivégzések idején sem volt a hóhér munkája társadalmilag kívánatos. Inkább megtűrtnek mondhatnánk. Az Iszlám Állam lefejezéses megtorlásai nem véletlen borzasztották el a világot. Alapvetően idegen az emberi természettől az ilyesfajta önszórakoztatás. Rítusokhoz köthető, s igaz, a Római Birodalom hanyatló időszakában öldökölték egymást a gladiátorok, ám ma az emberiség egyetlen társadalmat sem tűrne meg a rabszolgaságot. Nagy valószínűség szerint ez lesz a halálbüntetéssel is. El fog tűnni.

Rengeteg morális és praktikus érvelés szól ellene, míg mellette az igazságosság-érzet van. Ám épp az igazságosság-érzet az, ami generációkról generációkra változik. Hasonlóképp, ahogy az egyéni személyiségfejlődés is. A legalacsonyabb szinten a 7 év alatti gyerekek vannak és az ő morális szintjük a „fogat fogért” elv. Minél kisebb egy gyerek, annál nehezebb beláttatni vele, hogy a fogat fogért elv végül is nem is hasznos, nem is igazságos. Az egyenlőségelvűségből való kilépéshez szükséges egy kognitív érés. (Ld. Piaget, vagy Kohlberg.)

Természetesen egy társadalom populista vezetője mindig felvetheti a halálbüntetés témáját, és mivel kap rá demokratikus legitimitást, népszerűségét is fokozhatja, amiképp Orbán Viktor 2015-ben [ki is próbálta](#) a kaposvári taxisgyilkosság után. Fontosabb azonban, hogy annak ellenére, hogy igény volna rá, mégse lehet visszahozni. Egyfajta barbársággá válik, akár az ISIS lefejezési [videói](#). Legtöbb probléma a praktikus megoldás nehézségeivel van. Nem lehet humanista módon megoldani, az emberi élet és a halál közti választóvonalban pedig az élet folyamatosan felértékelődik. Praktikus problémák közé tartozik a kivitelezésen kívül a büntetésvégrehajtó intézetek paradigmaváltása (céljük a reintegráció, nem a „gyűlöld ne csak őrizd”), valamint a tévedés jóvátételének lehetetlensége. Egy bíró sem szívesen mond ki halálos ítéletet, mert ha téved, azt helyrehozni már nem tudja.

Ferenc pápa és a Vatikán 2019-ben szorgalmazta először a halálbüntetés teljes eltörlését. Az emberi méltóságra utalt, a megbánás lehetőségének fenntartására. Ezt kicsit hosszabban [idézzük](#):

„Hosszú ideig egyes bűncselekmények súlyosságára megfelelő válasznak és bár végső, de elfogadható eszköznek tekintették, hogy a törvényes hatóság, szabályos eljárást követően, a közjó védelme érdekében halálbüntetéshez folyamodjon. Ma mind elevenebb annak tudata, hogy az ember súlyos bűncselekmények elkövetésével sem veszíti el személyi méltóságát. Ezen kívül mára az állam büntetőjogi szankcióinak új felfogása terjedt el. Végül hatékonyabb fogvatartási rendszereket dolgoztak ki, amelyek biztosítják a polgárok megfelelő

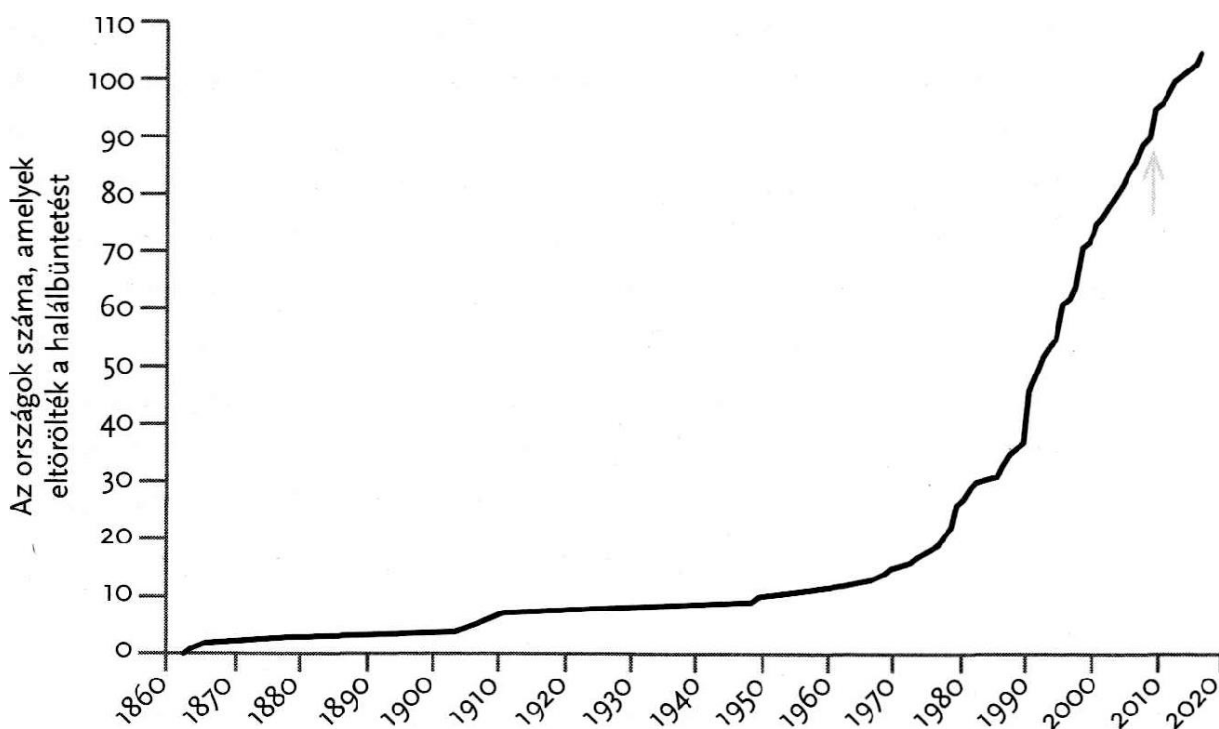
védelmét, ugyanakkor nem veszik el végérvényesen a bűnöstől a javulás lehetőségét. Ezért az Egyház az evangélium fényénél tanítja, hogy »a halálbüntetés megengedhetetlen, mert vét a személy sérthetlensége és méltósága ellen«, és eltökélten küzd annak eltörléséért az egész világon."

Az idézet nem a középkor valamelyik szentjétől származik, az hogy az emberi létezésnek van méltósága ez teljesen új felismerés még az Egyház számára is.

Forrás: magyarkurir.hu

Pinker természetesen beszédesebb ábrán mutatja be ezt a témát, ezúttal is az idő dimenziójába helyezi, hogy kiszúrja a szemünket a változás. És optimista módon kicsit extrapolál is 2020-ig.

Forrás: Pinker 250.

3. Elkerült atomháború

Azért választottuk ki az atomháború elkerülésének optimista fejtegetését, mert ma ez a leginkább idealizált és természetesen vágyott szcenárió is. Ám azokban a napokban, amikor Putyin a maga kiszámíthatatlan módján megemlíti és a NATO-t figyelmezteti, hogy volna az a helyzet, amikor bevetné az atombombáját, Pinkerrel szemben felvetheti a naivitást. Pinker még a háború előtti idézett könyvében részletesen bemutatja minden szakértő milyen elkerülhetetlennek tartotta a harmadik világháborút az ötvenes években. Hány jóslás és felkészülés született arra vonatkozóan, hogy mik a lehetőségek és mit kell csinálni, ha bekövetkezik.

A jóslatok – legalábbis a hidegháború időszakára már biztosan mondhatjuk – tévesek voltak. Nem meglepő, ugyanis az emberiségnek addig nem volt olyan tapasztalata, hogy miként viselkedik akkor, ha tömegpusztító fegyverekkel saját magát is elpusztíthatja. A racionálitása az emberi fajnak Freud óta megkérdőjelezett, mintegy tényként fogadtuk el, hogy az ember néha – Freud szerint soha – nem racionális.

Voltak azonban freudisták, akik ezt mindig másként látták. Erich Fromm háború okait fejtegető [könyvében](#) azt állítja, hogy háborút mindig azok indítanak, akik nagy valószínűséget tulajdonítanak a győzelemnek. Racionális kalkuláció előzi meg, abszolút túlerőben hiszi magát az, aki indít és gyors győzelemmel számol.

Pinker így okoskodik: „Egy az USA és Oroszország közötti totális háború 8 °C-kal csökkentené sok éven keresztül a Föld hőmérsékletét, nukleáris tél lenne (de legalábbis ősz), ami miatt még több ember éhezne. Akár elpusztítja a civilizációt, a fajt vagy a bolygót egy atomháború (ahogy gyakran bizonygatják), akár nem, végkimenetele elképzelhetetlenül borzasztó lenne.” (Pinker 360.)

Az alábbi állítást pedig Albert Einsteinnek tulajdonítjuk:

Csak egy világkormány létrehozatalával lehetne az emberiséget megmenteni a küszöbönálló önpusztítástól. (Pinker 362.)

A valóság azonban az, hogy ezek az okos tudósok nem jól jósoltak, mert az atomarzenál nem növekedett, hanem egy része leszerelésre került. Ebbe a gondolatkörbe tartozik az is, hogy míg a középkorban egyes uralkodók bevételük 50-80%-át is katonai célokra szánták, úgy ma ez a GDP 2-3 %-a. Oroszország néhány éve készülve a háborúra felmondott néhány fegyverzetcsökkentési megállapodást és a háború is növeli a fegyverkezési versenyt, de még ha két-háromszorosára is emelkedik a fegyvergyártás, akkor sem jutunk vissza a középkorba, az atomarzenál növelése pedig ma is teljesen értelmetlen, kidobott pénz volna. Sokkal inkább a töltetek rakétáinak fejlesztése a húzóágazat, atomtöltetből és piszkos bombából sajnos van elég.

A lényeges talán itt nem más, mint az a tény, hogy világkormány nélkül is el lehet kerülni az atomkatasztrófát, különösen ha hiszünk abban, hogy a racionalitás inkább jellemzi az embert, mint az abnormalitás. De hát épp ez a liberalizmus alaptézise, mondhatni hite.

Jonathan Haidt [kutatása szerint](#), melynek módszertanát aztán mi is alapul vettük a populisták [kutatásunkban](#), a liberálisok titokban, egymás közt ostobának tartják a konzervatívokat, míg a konzervatívok erkölcstelennek a liberálisokat. Ám, ha ezek az előítéletek élnek is bennünk egymás politikai szimpátiáját elítélendő módon, azt egyikünk se nézné jó szemmel, ha csak úgy tudnánk elpusztítani a másikat, ha ő is elpusztítana minket. Annyira abszurdnak tartjuk már a politikai nézetkülönbségből adódó fizikai küzdelmeket, hogy globális

kultúránkat már inkább az agresszió elkerülése határozza meg, és nem tekintünk rá konfliktusmegoldás legitim eszközeként.

II. Orosz-ukrán háború kitörése utáni gondolatok

A továbbiakban három szerzőnk háború kitörése utáni nyilatkozatait vizsgáljuk abból a szempontból, hogy a liberalizmusnak milyen túlélési lehetőségeit látják.

1. A katonai morál és a civil felfogás az élet fontosságáról

Az első, mely mindannyiuknál megjelenik, a Nyugati világ egységesebbé válása. Vagyis a mi szavainkkal Nyugaton liberális és nem liberális az orosz-ukrán háborút látva nem dehumanizálja egymást, sem morálisan, sem racionálisan, viszont dehumanizálják a közös ellenséget, Putyint és az orosz népet. Jóra és gonoszra egyszerűsödik a képlet, részben azért, mert se racionálisan se morálisan nem tartják elfogadhatónak Putyin cselekvését, részben pedig azért, mert az agyunk szereti a meséig leegyszerűsíteni a konfliktusokat. Márpedig itt minden adva van ahhoz, hogy a valóságot [mesekeretbe helyezhessük](#). Az aggodalom fő oka épp abból származik, hogy a XXI. században Putyin háborúja nem tűnik normálisnak. Az „elszámította magát” szószerkezettel igyekeznek értelmezni, de valójában eleve betegnek és gonosznak tartják.

Végül is olyan kutatókról van szó, akik komoly erőfeszítéseket tettek pályájuk során arra, hogy az emberiség nagy történetére rálássanak, továbbá arra, hogy elgondolkodjanak a legújabb kihívásokon,

ebbe pedig a környezetvédelem, a mesterséges intelligencia, a munkahelyek átrendeződése, a nanotechnológia stb. tartoznak, míg ehhez képest Putyin XX. századi háborúba kezdett tankokkal és emberélet feláldozással, logisztikai problémákkal és erőszakkal. A mi liberális elemzőink csak informatikai háborúra számítottak, amelyben mint mondják bár nagy károkat lehet okozni, de ez emberéletet eddig még nem követelt.

Fukuyama, mikor Orbán Viktort [említi](#), csak annyit mond róla, hogy nem megbízható. Ezt a jelzőt az utóbbi időben Putyin kapta még meg, mert elhitette a világ nagy részével, hogy nincs szándékában lerohanni Ukrajnát. A megbízhatóság a politikus fontos tőkéje és viselkedése kiterjed a népre is. Ez azért is sajnálatos, mert a magyar pozitív identitásban épp az elveiért kiálló, bátor, János vitéz karakter van. Az imázst lerombolni egy nép esetében - most láthatjuk az oroszok kapcsán – egy pillanat műve, a rebranding viszont fáradságos munka.

Fukuyama dilemmája tágabban arról szól, hogy ha kicsit is sikeres lesz Putyin agressziója, az utat nyit másoknak is, hogy hasonlóképp próbálkozzanak. A valószínűbb a háború elhúzódása miatt – immár több mint egy hónapja tart – inkább véleményünk szerint az, hogy ezzel a háborúval azért lépünk a XXI. századba, mert most megy el mindenkinek végképp a kedve a vérontástól. Még viszonylag keveset tudunk az orosz hadsereg „moráljáról”, de sejthejünk, hogy nem azonosulnak vele. A „morált” ráadásul itt helyre kell raknunk, fordított

értelemben kell használnunk, mint a hagyományos harci fegyelem. Erkölcsös katona orosz részről az, aki más beosztást kér magának, ürügyet talál ki, hogy hazaengedjék, nem süti el a fegyverét, vagy szándékosan olyan helyre irányít egy drónt, ahol nincsenek emberek. Nincs kétségünk afelől, hogy a XXI. században ebben a háborúban ezt kell morál alatt értenünk, a másik oldalon az emberiség ellenes bűncselekmény jogi vádja fogalmazódik meg. Egyre többet tudunk az elmúlt háborúkról is tekintetben, hogy a katonai morál és a civil morál mindig „hadilábon” állt egymással. Erről bőven ír új statisztikákat [Bregman](#). A liberális feltételezés pedig az, hogy a világ egy mozgólépcsőn halad és civilizálódik, azaz a civil morált érvényesíti. Ilyenformán a Nyugat teljesen mást ért morál alatt, mint akár az orosz társadalom többsége.

Egyes szerzők, mint például [Kaplan](#), már a '90-es években felsoroltak néhány szempontot arra vonatkozóan, miért marad meg a hagyományos katonai étosz, ám Kaplan sem a Nyugatban látta ezt a tendenciát, mint inkább az arab világban, illetve minden olyan országban, ahol az állam erősen meggyengül (magánhadseregek), illetve ahol a nemzeti érzések föllángolnak – minthogy az országhatárok nem fedik le a nemzeti határokat. A nagy kép azonban azt mutatja, hogy az egyének nem szeretik az erőszakot, a katonák sem szívesen ölnek meg más katonát, különösképp, ha az épp olyan, mint ő.

Megérteni egy társadalmat, egy nép működési szokásait, parancshoz való viszonyát, vagy épp történelméből kikövetkeztethető terjeszkedési szokását egyáltalán nem könnyű. Lehet, hogy aki orosz, annak jobban hihetünk, mint például [Kotkin](#)-nak, aki azt magyarázza egy cikkében miért nem ok, csak ürügy a NATO kiterjesztése Putyin háborújában. Szerinte valójában az orosz társadalom most is mint mindig, területileg akar terjeszkedni.

De térjünk vissza három szerzőnkhez. Szerintük a Nyugat megduplázódó katonai költségvetése egy hullámot indít el, és sokan mások is megduplázzák, mire a Nyugat is megduplázza. Márpedig a klímavédelemre, az oktatásra, az emberek felemelésére kellene költeni a pénzt. Ez egy negatív gondolatmenet, ezzel szemben mi látjuk annak is a valószínűségét, hogy az orosz gázzól való leválás a gáz drágulásához vezet, de a gáz drágulása meggyorsítja az alternatív energiaforrások felé való fejlődést, az átmenetet akár le is rövidítheti. Ami tehát fájdalmasnak látszik gazdaságilag, az hosszabb távon jót tehet a klímavédelemnek.

2. A technokrata jövő problémái még nem időszerűek

Harari felismeréseit [említettük](#) fentebb a katonai költségvetés hullámszerű növekedése kapcsán, s ezzel vitába is szálltunk, de ugyanebben az interjúban vannak olyanok is, melyekkel szemben nem tudunk semmilyen pozitív scenáriót kitalálni. Korábbi önmagához képest – és ez kevésbé liberális sokkal inkább konzervatív felismerés – kardinális kérdéssé az válik, hogy van-e olyan, hogy ukrán nemzet,

mondja. Putyin azzal a feltételezéssel indította a háborúját, hogy nincs ilyen. A nemzet olyan identitásképző elem, amelynek eltűnése nem várható, de nem is volna jó, ha eltűnne. A problémák forrása nem az, hogy van nemzetkategoria, hanem hogy van, aki a másik kollektív identitását nem látja, vagy nem akarja látni. Harari nem hisz viszont abban, hogy magában az orosz népben volna birodalmi tudat és vágy, a birodalmaknak, mint mondja, egyébként is az a sajátja, hogy kevesek a haszonélvezői, a nép pedig szegény. Harari szerint Putyin sokmindent kiszámíthatott előre, de azt, hogy az ukránok hogy fognak viselkedni, nem. Beszél arról, hogy Putyin miképp ülteti el a gyűlölet magvát minden egyes háborús nappal. Sajnos arról nem esik szó, hogy magában az orosz népben milyen szörnyű lelki pusztítást végez, mert mind azok körében, akik igazolják őt, mind azon oroszok körében, akik elutasítják, maradandó traumákat okoz. (Mi erre később még visszatérünk.)

Keveseket foglalkoztató kérdés, de szerintünk annál érdekesebb, hogy a Mesterséges Intelligencia terén komoly technológiai megállapodásokra van szükség, s ezek emberiséget érintő kérdések, akár az űrutazás, ugyanakkor nem elképzelhető hidegháborús helyzetben. Itt nem mélyed el Harari a témában, épp csak említést tesz ennek fontosságáról, de a kihívások és szervezések megtalálhatók Tegmark HVG kiadásban is [megjelent könyvében](#).

Azt a saját megfigyelésünket, hogy értelmezhető a háború a XX. és a XXI század összecsapásaként, Harari is megerősíti.

A XX. század gondolkodása és törekvései regionálisak voltak, míg a XXI. sajátja, hogy minden globális. Történetileg, mondja, a liberalizmus és a nacionalizmus együtt jár. És ezt most valóban megérthetjük Ukrajna háborúja kapcsán. A Nyugathoz akarnak tartozni, tehát liberalizmust akarnak, de nem harcolnának, ha nem volnának nacionalisták. Ami pedig a Nyugat reakcióját illeti, szerinte maguk az európaiak is meglepődtek saját egységességükön. Még a hidegháborúban sem tiltották ki a szovjet utasszállítókat, és most a légiforgalom leállításával mellett sokan még fegyvereket is küldtek az ukránoknak.

3. Valóban egységesül a Nyugat?

Az, hogy az orosz-ukrán háború hatása, hogy a Nyugaton belül a kultúrák harca véget ér, csak mert végre lényegét tekintve ugyanazt látja az amerikai polgár a CNN-n és a Fox News-on, túl optimista megállapításnak tűnik Magyarországról, ahol a kulturális ellenségeskedés tovább folytatódik a televíziós csatornákon. Változatlanul két külön világ, közös nevező alig létezik. Például a Hír Tv-n a Nyugat kritikái fogalmazódnak meg, az orosz művészekkel szembeni fellépés elítélése, mert mint mondják a művészet legyen szabad, és a kollektív bűnösség kikiáltása elfogadhatatlan. Az ATV-ben az ilyen kellemetlen témát inkább kihagyják, tehát továbbra sincs valódi társadalmi vita, elkülönült buborékokat tapasztalni.

A Hír TV-n minden amerikai érdekből történik, de legalábbis amerikai érdekeket szolgál (a gázt így drágán adhatják nekünk), az ATV-n fel sem merül az amerikai érdek, vagy ha igen, hát épp, hogy nem érdeke Amerikának, hogy Oroszországot Kína karjaiba kergesse, Európa gyengévé váljon.

Akár a klíma esetén, akár a Covid időszakában és most a háború kapcsán megfogalmazódik, hogy globális kihívásokra csak globálisan lehet reagálni. És ennek szárnypróbálgatásait mutatja, hogy a járványra az emberiség történetében először globális válasz született. A liberális szerzők pozitívként emlegetik, hogy Putyin háborújára is meglepetés az egységes szankcionálási törekvés.

Véleményünk szerint másként kell megfogalmazni a helyzetet: noha egyértelmű, hogy globális reakció kellett volna, technikailag és hálózatelméletileg minden adott is az egységes fellépésre, mégsem volt valódi globális válasz. Hogy mást ne mondjunk, például a harmadik világban sokkal kevesebb védőoltást adtak be, és sokkal később, így hát nem is véletlen, hogy az Omikron variáns már a kevésbé átoltott világokból indult. Vannak dolgok, amik a fejlett országokon ugyanúgy átsöpörnek, mert nem tudja csak magát megvédeni egy ország.

A globális gondolkodás hiányosságát mutatja az orosz gáz megvásárlása körüli huzavona. (Zelenszkij hezitálásnak [nevezte](#) Magyarország álláspontját.) Szankcionálásnak csak akkor van súlya, ha mindenki betartja. A multinacionális cégek kivonulása tényleg

komoly érvágás lett volna Oroszország számára, de valóban kivonultak? Ha az egyik társaság kivonul, de a másik nem, a szankcionálás az egyik számára is csak öngól. Ezekben a fogolydilemmákban mi folyamatosan a világ elbukását, nem pedig az egységes viselkedést látjuk. Fukuyama ráadásul látja a korlátozott nem kellően ütőképes gazdasági szankciók veszélyét is. Az autokratikus rendszerek (éppúgy, ahogy a demokratikusak, melyek igyekeznek leválni az orosz gázzól), igyekeznek leválni a [McDonaldsról](#), az amerikai kolárról, a Swift rendszerről. Végülis nem nehéz ezek alternatíváját megvalósítani.

4. Lemondás a világfaluról, pedig jó volna

Világfaluról tehát nem beszélhetünk. Fogolydilemmák sajátja, hogy az egyes dezertálók miatt a legtöbben dezertálnak és a végén mindenki sokkal rosszabbul jár, még az első dezertáló is. Például elképzelhető, hogyha világfaluként működött volna a bolygónk Putyinnal szemben, akkor jóval kisebb költségek terhelték volna, mint akkor, ha az egyéni gázbizniszre koncentrálnak, akik nem akarnak beszállni a költségekbe. A végén, ha elhúzódik a háború, annak különböző járulékos hullámai nagyobb költségeket rónak mindenkire, mintha egy évig valahonnan máshonnan tízszeres áron szerezné be mindenki a gázt. Járulékos költségekre jó példa a Harari által mondott, mely szerint a fegyverkezési verseny költségei hullámszerűen akár Brazíliáig is terjednek, miközben a pénz az oktatásra, egészségügyre, klímavédelemre kellene.

Egy világfaluban nincs olyan, hogy a renitenst elküldjük gondolkodni, de közben etetjük. Az elszigetelés csak akkor lesz valóban elszigetelés, ha annak súlya is van. Pinker, Harari és Fukuyama szeretne egy olyan világot látni, amely világfaluként működik, de nekik is szembe kell nézniük a realitásokkal, s ezért keresnek ezek a liberálisok konzervatívabb megoldásokat, miközben a szabadság továbbra is központi vezérelvük marad.

Mi Kínát emeljük ki, de néhány közép-európai megállapítást is teszünk. Kína magatartása teljesen eltér a Nyugattól. Erkölcsileg akár alá is támasztható, védhető, elvszerű. Kína egyetlen ország belügyeibe sem akar beavatkozni, mindenhol olyan vezető és rendszer van, amelyet az adott ország megteremt magának, vallják. Csak és kizárólag piaci kapcsolatként tekint Kína más országokra, és az azonnali kölcsönös haszonmaximalizálás kapitalista értékét képviseli. Hasonlóképp várja el, hogy neki se prédikáljanak emberi jogokról.

5. Maradnak még más modellek, mint a Nyugat

A Nyugat, Kínával szemben, kapitalizmusát a polgárosodással karöltve alakította ki, egész más értékalapokon áll. Mindkét nézőpont legitim, csak épp azt nem állíthatjuk, létezik világfalu. Abban ugyanis alapértékek tekintetében azonos álláspontot kéne elfoglalnunk. Kína, Oroszország és Amerika eltérő értékrendjei leírhatók, az olyan országok esetében pedig, mint Magyarország azért kerülhetünk bajba, mert az értékváltoztatgatás valójában értéknélküliség. Szemben Lengyelországgal, mely értékalapon követelt beavatkozást az orosz-

ukrán háborúba, Magyarországon még az ellenzék is elég gyorsan átvette azt a kampányt, melyben a „magyar emberek érdeke az első”, az „érdekünk a béke”. Ám lássuk be, ez utóbbi közhely, mert a lengyelek sem azért akartak beavatkozást, mert háborúpártiak lettek volna. Attól persze még, hogy valaki vállaltan belekeveredik a háborúba még nem biztos, hogy értékalapon teszi. Lehet, hogy románok nem azért vállaltak nagyobb kockázatokat nálunk, mert feltétlen érték alapon politizáltak, egyszerűen ők azt tanulták meg a történelemből, hogy érdemes kockázatot vállalni, a lényeg csak az, hogy a végén a győztes oldalon legyenek. A magyar társadalom rendkívül kockázatkerülő, [értékkutatásos dolgozatunkban](#) ezt korábban ki is emeltük. A kockázatkerülés (magyarok) vagy kockázatvállalás (románok) azonban egyaránt érdek és nem értékalapú.

Törzsi társadalmakban megesik, hogy ha az elzavart és erőforrásoktól megfosztott agresszor visszakerülvén a közösségbe továbbra sem hajlandó megváltozni, akkor a végén megölik. Ma, mint a halálbüntetés csökkenéséről szóló részben írtuk, ha Putyin nemzetközi bíróság elé kerülne sem várna rá ilyen sors. Ez a sors sokkal inkább veszélyezteti a saját hazájában. Morális szempontból nem kétséges, hogy a vele szembeni vádak megalapozottak, az sincs kizárva, hogy az emberiség kidolgoz hasonló esetekre megfelelő eljárást, de még nem tart itt a világ.

A nemzetközi intézményekkel szemben számos ellenállás az autokráciák részéről figyelhető meg. Az érv a szuverenitás elvesztése, de egy világfaluban a szuverenitás az egész emberiségre terjed ki, emberi jogokra és közösségi jogokra, liberális és nacionalista érzelmekre, de nem jogi elkülönülésre. Olyan nincsen egy világfaluban, hogy ugyanazt a bűnt az egyik helyen így, a másikon meg úgy szankcionálják.

Pinkerék nem-nyugatos társadalomként, melyek kifejezetten veszélyesek is, felemlegetik még Szíriát vagy Észak-Koreát, és nyilván sorolhatnánk még. Ők se látnak egy egységesülő globalizált, világtársadalmat, csupán azt állítják, hogy ebbe az irányba mozdítanak az új konfliktusok is. A háború és a járvány.

6. A szabadság továbbra is központi fogalom a liberalizmus számára

Fukuyama is szembenézett azzal a problémával, hogy a harmonikus liberális demokráciáktól messze vagyunk még. Egy [másik](#) interjújában, melynek apropója [új könyve](#) arról beszél, hogy a demokratikus országokban azok a generációk, melyek magától értetődőnek tartották a békét és az intézmények működését, nem igazán figyeltek oda ezek lassú romlására, mert nem volt veszélyérzetük. Arra a kérdésre pedig, hogy az ukránok szabadságharca nem inkább nacionalista érzelmekre épül, mint a demokrácia iránti vonzódásra azt a választ adja, hogy senki sem pusztán a liberalizmusért küzd, viszont azokért az intézményekért, amelyeket magukénak érznek, igen.

A Majdan utáni Ukrajna már megtapasztalta, hogy nem csak parancsuralmi rendszer létezik. Ebben látja ő is, akárcsak Harari, a nemzeti érzület és a liberalizmus összefonódását.

A szabadság nemzeten belüli felfedezése rendkívül jellemzi szerzőinket. Fukuyama úgy fogalmaz, hogy jelenleg nincs alternatívája a nemzetben való közösségi létnek, s ilyen értelemben elfogadja azt, hogy európai szempontból konzervatívként volna besorolható. A nemzet és a liberalizmus összekötése ugyanakkor kívánatos visszalépés egy korábbi állapotba és a neoliberalizmus, a globális káros tendenciák visszafogásának reményével kecsegtet, mondja. A „Liberalism and Its Discontents” című kötete a rossz érzések jogos okaival néz szembe. Kifejezetten veszélyesnek tartja a Google-t vagy a Facebook-ot, mérgező kattintásos logikájuk miatt, s a jelenlegi helyzetet, hogy éppen a baloldalnak kedvező korlátozásokat használnak, inkább a véletlennek tulajdonítja. Végül is pályája során belátja, hogyha a mi fogalmaink szerint világhalu nem alakul ki, akkor a nemzet a fontos egység. Ez alatt azonban a francia modellt érti, tehát egy olyan államnemzet modellt, amelybe a kultúrát ismerőt teljes mértékben befogadják, rasszjegyeitől függetlenül.

A liberalizmus győzelme azt jelentené, hogy a mostani háború után tudomásul vesszük, hogy a sokszínűség megmaradása nem is olyan rossz dolog. Bár szerzőink egy Putyin győzelem esetén látnak aggasztó jeleket, alapjába véve optimisták a liberális tolerancia erősödésének terjedését illetően.

III. Integráló következtetések

Az integrált logika leegyszerűsítve azt a formát követi, hogy a korábbi dolgok válságba kerülnek, megtagadják őket, majd amikor megszületik az új mégis be tudják emelni a korábbiakból megtarthatókat. Ilyenkor minőségileg valami új születik, majd kezdődik a folyamat előlről. A válságok és integrációk azonban nem körkörös folyamatok, fejlődéssel járnak, amennyiben nincs elakadás. Mi az alábbi példákban felhívjuk a figyelmet arra, hogy a liberális gondolatrendszer miképp fejlődik, miközben igyekszik megoldani önmaga válságjelenségeit is.

1. A kollektív felelősség

Számunkra az egyik legérdekesebb a kollektív felelősséggel kapcsolatos gondolatok újraértelmezése. Nem állítjuk, hogy ez az újraértelmezés konszenzuális, vagy hogy a közeljövőben megtörténik, de a változások szembetűnőek. A jogrendszer nem ismeri el a kollektív bűnösséget, de az átlagos erkölcs mindig sztereotipikusan működött. A kollektív felelősség ellenzői leginkább a liberálisok voltak, a Nyugat kollektív szankciói és az orosz társadalom együttes büntetése viszont azon alapul, hogy a nem liberális demokráciákban is leváltható a hatalom, és, ha ez nem történik meg, akkor a felelősség is kollektív.

A Nyugat a túlkapás állapotába kerül, amikor az orosz kultúra nagyjait száműzi, de nem kerül túlkapásba, ha ezen nagyok mai orosz haszonélvezőit megszarolja. Ezek a lépések teljes mértékben civilizálatlanok lettek volna az ukrán-orosz háború előtt, a nemzetközi

jog számára ma sem emészthető, de a liberális Nyugat kénytelen tudomásul venni, hogy a közösség felel a vezetői bűneiért. Bár Harari idézett interjúnkban mondja, hogy a németeket ne a bűntudatuk vezérelje, hanem álljanak a civilizáció élére, valójában a németeket a bűntudatuk vezérli akár távol tartják magukat a fegyverkezéstől, akár nem. Hasonlóképp, az az állítása, hogy ez nem az oroszok háborúja, csak Putyiné akkor volna igaz, ha az oroszok megdöntnék Putyin rendszerét, amire az elemzők azt mondják, hogy népi felkelés nem várható, inkább palotaforradalmakban lehet reménykedni. (Ezt a forgatókönyvet is nehezíti Biden "ez az ember nem maradhat hatalmon" mondata, hiszen Oroszországban senki sem akar a Nyugat bábjaként megjelenni.)

A nép felelőssége új gondolat a liberális döntéshozók részéről, miközben mint említettük Putyinnal szembeni társadalmi felkeléssel nem számolnak. Elemzők szerint csak abban az esetben zavarja el Putyint az orosz társadalom, ha Putyin elveszíti az erős ember imázsát és a fegyveres harcban megverik őt az ukránok. Az nyilván szörnyű, hogy az orosz társadalom jelentős része nem szembesül az ukrán civilek szenvedéseivel, mert ez akár évszázados bűntudatot fog okozni az orosz nép számára. Ha most az az elfogadott, hogy mindegy milyen áron, de tegye naggyá Putyin az orosz népet, akkor ez nem sokban különbözik a Hitlert követő németektől. Hasonlóak lesznek a „nem tudtuk mit tett az orosz katonaság, mert félretájékoztattak minket”, meg a „parancsra tettem”, és az ehhez hasonló öngazolások.

Amennyiben elfogadjuk, hogy a kollektív felelősség visszaemelése a gondolkodásunkba nem ördögtől való, nem feltétlen következik be egy teljes visszalépés. Attól még, hogy elfogadjuk a kollektív felelősséget még nem tehetjük meg, hogy kitelepítünk embereket és lakosságcserére kényszerítjük őket. A fejlődés útja az egymásnak megbocsátás, és ahogy a délszláv térségben megfigyelhetjük, ez is elég gyorsan mehet. Az agresszor a végén letérdel az áldozata vagy annak utódjai előtt, ennek törvényszerűségét a pszichológusok már jóideje felismerték. A fejlődés akkor következik be, ha az egyén átérzi, hogy a kollektív felelősség létezik, és ezt átérzi már a politikai vezetői döntései előtt, s nem csak bukásuk esetén.

Bibó mondta valahol önkritikusan, hogy mire a magyar közigazgatás, az úri középosztály észrevette, hogy egy bűnös rendszert szolgál, már késő volt. Elvárható egy globalizált információs világtársadalomban - kérdés persze, hogy Oroszország mennyire tekinthető ilyennek -, hogy időben kapcsoljon, de elvárható lett volna a 30-as 40-es években a magyar úri középosztálytól is. Meggyőződésem, hogy az a sok széthúzás és indulat, ami Magyarországot terheli azért van, mert a bibói mondat igazságával még mindig nem történt igazi szembenézés. Hasonlóképp az oroszok is rosszabbul járnak, ha megnyerik a háborút, mintha elveszítik, mert ha megnyerik, az igen hosszú időre megadja a lehetőséget, hogy ne kelljen szembenézniük magukkal, és szétszakítják saját magukat.

2. A fegyveres költségvetésnövelés lehetséges haszna

Említettük, hogy a katonai költségvetés megtöbbszöröződhet. Ez nem egy kívánatos dolog, de olyan visszalépés azért nem lesz, mint a feudális királyságok idején, mikor a katonaságok a bevétel 50-80%-át elvitték. Gyakorlattá válik az autokratikus rendszerekkel szembeni erő felmutatása, de nem kerülünk ettől még vissza a katonai államok – ld. Herbert Spencer – logikájába, melyben a hatalom egyedüli ismérve a terjeszkedés volt. A globalitás felé tartó világban nincs értelme a terjeszkedésnek, ha egyszer a kölcsönös megállapodások jóval költséghatékonyabbak. Ezért is furcsálljuk Putyin háborús lépését, hiszen XXI. századi liberális paradigmából szemlélve megmagyarázhatatlan. Persze, hogy az, hiszen nem XXI. századi, ahogy nem XXI. századi a klasszikus hadviselés sem a hibriddel szemben, nem modern a fizikai erőszak az informatikaival szemben. (Utóbbiról Pinker azt állította, hogy az informatikai hadviselésbe még senki sem halt bele, soha fel sem tételezte volna, hogy ezt a modern eszközt egy valóban informatikai nagyhatalom területszerzés érdekében ki akarja egészíteni a hagyományossal.)

3. Az éhezés mint új kihívás

Nem kétséges, hogy a búza világpiaci árának emelkedése növeli újra az éhezést. De nem a XIX. századba fogunk visszatérni. Régen sem egyenletesen csökkent az éhezés, járványok, háborúk mindig hirtelen kiugrásokat eredményeztek. Most a háború és a vele emelkedő éhezés másra is felhívja a figyelmet: arra a válságra,

mely háború nélkül is jött volna, az új technológiák kikísérletezésének szükségességére.

4. A kultúrnemzet-államnezet dichotómia átalakulás

A származástól független, de erős kulturális identitás elvárás sem engedi a hagyományos kultúrnemzet-államnezet dichotómiát. A XX. században nagyon jól le tudtuk írni a nemzeteket aszerint, hogy melyik tartozik a kultúrnemzet felfogásba (ez közös származást kívánt) és melyik az államnezetbe (ennek feltétele az állampolgárság megszerzése). De ha igaz Fukuyama azon megfigyelése, hogy a nemzeti identitásba nem a genetikai származás a meghatározó, hanem az identitás, és a többség el tudja fogadni hozzá tartozó identitásúnak a másikat és ehhez nem a bőrszínét nézi, akkor itt is történt valamiféle átalakulás, fejlődés: a kultúrnemzeti identitás átformálódik, múlttól származástól elszakad, és akkor nem beszéltünk még a többszörös identitással kapcsolatos növekvő toleranciáról.

5. A fékek és ellensúlyok szerepének tisztábban látása

Annak elismerése, hogy közösséghez tartozás alapvető emberi szükséglet és e nélkül a közösség védtelen, nem is tudná megvédeni magát, a konzervativizmus által képviselt gondolat, de úgy tűnik mára nem idegenkednek ettől a liberális szerzők sem. Viszont, ha egy közösség nem áll liberális alapokon, akkor előbb-utóbb azt hiheti, megfoszthat másokat a szabadságtól. Ez a felismerés az illiberális gondolatrendszerek bukását eredményezik a liberálissal szemben.

Az illiberális ugyanis hatalomcentrikus, erő párti, központosító, a mászást nem tisztelő.

A liberális intézményrendszerek a maguk autonómiája miatt eljuthatnak a közösség irányíthatatlanságához, ám a fejlődés ma még nem tudjuk miképp, de remélhetőleg megoldja a túlzott ellensúlyokra épülő demokráciák problémáját – melyről Fukuyama több írása is beszélt még az Obama korszakban – és az illiberális Putyin-i rendszer másik típusú végletét, melyben a rossz döntéseket senki sem tudta saját korlátozni, mert a rendszere leépítette az ellensúlyokat.

Összefoglalva elemzésünket úgy véljük szerzőink (Pinker, Harrari és Fukuyama), kik jól fémjelzik a liberális fősodort, a Covid-19 és az orosz-ukrán háború hatására nem csak szembenéztek korábbi tévedéseikkel, de továbbblendítették a liberalizmus szekerét. Erős szociológiai fundamentumokon ma is stabilan áll a fejlődésbe vetett hitük, ugyanakkor gondolkodásukba beépült az emberiség sérülékenysége és a közösség szerepének fontossága.